

DOI 10.36074/logos-21.06.2024.041

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Недялкова Валентина Іванівна¹, Ілясов Олександр Олександрович²

1. здобувач вищої освіти факультету початкового навчання

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», УКРАЇНА

2. викладач кафедри слов'янського мовознавства

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», УКРАЇНА

ORCID ID: 0000-0002-2103-8812

Анотація. У статті висвітлено питання методики розвитку мовлення учнів початкової школи. Автори розглядають процес становлення культури мовлення молодших школярів, його основні напрямки, описують методи, які використовуються для формування мовленнєвої культури молодших школярів, підкреслюють, що для ефективного розвитку мовлення учнів початкової школи доцільним є використання системи вправ, яка б ґрунтувалася на трьох етапах розвитку мовленнєвої культури, а саме: первинно-ознайомлювальному, репродуктивно-діяльнісному і комунікативно-творчому.

Процес становлення культури мовлення молодших школярів полягає в тому, аби сформувати у них навички дотримування правил усного і писемного мовлення, вміння точно подавати власні думки у зрозумілій формі, використовувати експресивно-стилістичні засоби мови й здатність реалізовувати якісну комунікацію в різних сферах життєдіяльності. Тобто, напрямок у сфері виховання культури мовлення передбачає розвиток вміння в учнів правильно користуватися всіма мовними засобами: фонетичними, лексичними, граматичними й синтаксичними.

Ця робота повинна реалізовуватися у наступних напрямках [3, с. 21]:

1. формування цілісних знань що норм української мови;
2. розвиток вміння «володіти» словом й правильно його використовувати;

3. навчання основ ведення діалогічного мовлення;

4. розвиток вміння висловлювати думки в монологічній формі. Процес формування якісно правильного активного мовлення потребує використання відповідних освітніх методів і прийомів, які б дозволили збільшити інтенсивність навчально-виховного процесу й розвивати у школярів правильні практичні навички. Методи, які використовуються для формування мовленнєвої культури молодших школярів, є наступними [2, с. 2]:

1. пояснювально-ілюстративний;
2. імітаційний;
3. репродуктивний;
4. оперативний;
5. продуктивно-творчий (комунікативний).

Вважається, що грамотне використання цих методів, зважаючи на суть, мету і форму уроку української мови, забезпечує продуктивний характер навчально-мовленнєвої діяльності молодших школярів. Далі спробуємо більш ґрунтовно проаналізувати кожен з них.

Суть пояснювально-ілюстративного методу полягає в тому, що він передбачає подачу школярам вже готової інформації, використовуючи при цьому різні засоби словесного, наочного чи практичного характеру, які дозволять учням сприйняти освітній матеріал й якісно запам'ятати його.

Ознаки даного методу є наступними [2, с. 2]:

1. інформація подається учням в готовому вигляді;
2. педагог залучає різні форми сприймання освітньої інформації;
3. школярі мають змогу сприймати інформацію у всій її повноті й чітко запам'ятовувати;
4. якісність й ефективність знань, отриманих у такий спосіб, забезпечується шляхом їх багаторазового повторення.

Щодо репродуктивного методу, то він спрямований на відтворення школярами різних форм навчання за планом, який формує педагог. Як і в попередньому випадку, тут також інформація школярам подається вже в готовому вигляді; вчитель не просто подає освітній матеріал, однак також ґрунтовно пояснює його; завдання учнів полягає в тому, аби розуміти, запам'ятовувати і правильно відтворювати освітній матеріал, використовуючи при цьому велику кількість повторень [2, с. 2-3].

Шляхом використання цих двох методів можливо якісно сформувати орфоепічну, граматичну, лексичну і стилістичну правильність дитячого мовлення.

Імітаційний метод в свою чергу є формою активного навчання й в ігровій чи неігровій формі він дозволяє швидко відтворити сприйняті на слух

섹션 22.

PEDAGOGY AND EDUCATION

мовленнєві зразки, що подаються педагогом. Це може відбуватися під час формування знань щодо орфоепічних форм, розвитку практичної артикуляції звуків, навчання учнів ставити правильні наголоси тощо [2, с. 3].

Оперативний метод є спрямованим на формування таких умов навчально-виховного процесу, в яких реалізується достатній потенціал саме мисленнєвих процесів, серед яких виділяють вміння аналізувати і синтезувати отриману інформацію. Наприклад, акцент на аналіз можна зробити тоді, коли школярам необхідно в процесі виконання вправи реалізовувати певні аналітичні дії, тоді як синтез використовується під час виконання конструктивних завдань, в межах яких виділяється поєднання і доповнення. Такі вправи ефективно впливають на формування в учнів вміння правильно вживати літературні норми української мови, що є елементом правильної комунікативності як ознаки культури мовлення [2, с. 3].

Продуктивно-творчий метод використовується тоді, коли важливо забезпечити самостійну мовленнєву діяльність молодших школярів. Тут передбачається розвиток саме комунікативних навичок учнів, оскільки він передбачає розвиток у них вмінь створювати комунікативні одиниці на рівні словосполучень, речень й цілісного тексту [2, с. 4].

Метод, що акцентований на безпосередню мовленнєву діяльність учнів на уроках української мови, дозволяє навчити дітей вступати у активний діалог й продукувати власне монологічне мовлення. Вправи, зважаючи на це, повинні мати творчий характер, тому серед них виділимо наступні: творчий переказ, складання текстів різної форми та змісту, відновлення тексту із помилками, створення тексту відповідно до опорних слів, створення тексту відповідно до сюжетних малюнків, словесне малювання, ситуативні вправи. Продуктивно-творчий метод реалізується за допомогою дидактичних прийомів, які є його складовими і залежать від навчальної мети і характеру матеріалу, який використовується з школярами.

Відповідно до методів розвитку культури учнівського мовлення, педагогами виділяються також й освітні прийоми, які можуть бути наступними: мисленнєві, словесні і практичні [5, с. 12].

Щодо мисленнєвих прийомів, то вони передбачають зіставлення, порівняння, аналіз і синтез навчального матеріалу. Їх особливість полягає в тому, що вони спрямовані на стимуляцію й розвиток розумової діяльності школярів й дозволяють сформувати у них чітке розуміння орфоепічних норм, а також граматично правильного мовлення [5, с. 12].

Словесні прийоми реалізуються на прикладі повідомлень, розповідей, пояснень, мовленнєвого зразку, тоді як практичні допомагають розвинути учнівське мовлення через постійне вправління, побудову діалогів, імітацію тощо [5, с. 12].

Важливо також наголосити, що вибір методів і прийомів щодо побудови й розвитку учнівського мовлення повинен ґрунтуватися на основі мети навчально-виховного процесу, змісту мовного матеріалу, характеру навчально-мовленнєвої діяльності. Тут також повинні оцінюватися індивідуальні й вікові особливості учнів, рівень професійної кваліфікації педагога, а також інше.

Однак єдиним залишається момент того, що процес формування культури мовлення учнів повинен відбуватися поступово, поетапно, передбачаючи поступовий і логічний перехід від завдань простого характеру до більш складних, від повільної подачі інформації до швидшої.

На практиці сучасної школи методи, які використовують для розвитку мовленнєвої культури, повинні опиратися на психологічний фактор виникнення висловлювання (орієнтування, планування, реалізацію і контроль), а також психолого-лінгвістичні особливості навчання дітей української мови. Отож, етапи формування мовленнєвої культури й освітні методи, що їм відповідають, є наступними [3, с. 112]:

1. первинно-ознайомлювальний етап – тут в школярів закладається основа первинних навичок мовлення, що чітко співвідносяться із нормами культури мовлення, а саме: вміння сприймати на слух українську мову й використовувати її під час власного мовлення; використовувати лексику, що відповідає орфоепічним нормам української мови; вміння не просто вимовляти слова, однак знати їх лексичне значення й чітко використовувати їх в процесі власного мовлення. На цьому етапі доречно використовувати ті методи, які передбачають практичний характер навчання із залученням мисленнєвих процесів, а саме: вправи імітаційного і оперативного характеру;

2. репродуктивно-діяльнісний етап, що має на меті сформувати в учнів навичку оперувати новим освітнім матеріалом й в процесі власного мовлення дотримуватися елементів точності, логічності, чистоти і багатства. Тут важливо саме чітко закласти норми правильного мовлення у дітей й забезпечити достатній рівень змістовності їх висловлювань. Система вправ, яка може використовуватися, має дозволяти учням активно працювати із висловлюваннями різного характеру й мовними одиницями. Це можуть бути вправи на трансформацію висловлювань чи редагувань словосполучень, речень чи цілісних текстів;

3. комунікативно-творчий етап – безпосередній процес учнівського мовлення, на якому важливо узагальнити мовленнєві вміння щодо літературного мовлення, розвинути його таким чином, аби воно було доречним і виразним, навчити школярів в процесі власної комунікативної діяльності використовувати мовленнєвий етикет. Система вправ на цьому

섹션 22.

PEDAGOGY AND EDUCATION

етапі передбачає формування в учнів основ діалогічного й монологічного мовлення різного характеру, змісту і жанру.

Отже, в контексті сучасного інноваційного освітнього простору важливо використовувати ті освітні методи і прийоми, які можуть широко розвинути учнівське мовлення, навчити школярів сприймати, відтворювати і осмислювати новий матеріал, формувати у них нові комунікативні вміння й закріплювати їх, використовуючи при цьому засади мовленнєвої етики.

В заключній частині роботи нам важливо сформувати систему вправ, які є спрямованими на формування у дітей навичок культури мовлення, зважаючи на етапи, що були висвітленими вище.

Перші вправи повинні формувати орфоепічні норми сучасної української мови, лексичні норми й граматичну правильність мовлення (первинно-ознайомлювальний етап), далі важливо навчити сформувати у них точність, логічність, чистоту й багатство мовлення (репродуктивно-діяльнісний етап), й після цього активізувати й узагальнити мовленнєві вміння щодо літературного мовлення, сформувати доречне й виразне мовлення, яке базується на засадах мовленнєвого етикету (комунікативно-творчий етап).

Наведемо приклади вправ, пов'язаних з цими трьома етапами. Акцент буде зосереджено на учнях 4 класу.

Вправи первинно-ознайомлювального етапу.

Вправа 1. Допоможи Читалочці правильно списати слова. Для цього добери до кожного перевірене слово і запиши.

Зу (б, п), заря (д, т)ка, ча (ж, ш)ка, бері (з, с)ка, су (б, п), хвір (д, т)ка, ло (ж, ш)ка, зачі (з, с)ка [4, с. 9].

Вправа 2. Послухайте звуки. Чи однаково вони вимовляються? Під час вимовляння яких звуків повітря проходить вільно через ротову порожнину? Як їх називають?

[С], [А], [О], [К], [У], [М], [Л], [И], [Е], [Р], [ДЗ], [Н], [В].

Вправа 3. Вимовити слова відповідно до орфоепічних норм літературної мови.

Хвилюється, зшити, зважся, підземний, заквітчати, на стежці, учитися, смієшся.

Вправа 4. Прочитай і відгадай загадки [1, с. 38].

Вправи репродуктивно-діяльнісного етапу.

Вправа 1. Згрупуйте близькі за значенням слова і запишіть [1, с. 41].

Сум, тужити, засмучений, зажура, сумувати, смуток, зажурений, журитися, сумний.

Вправа 2. Намалюй малюнок до таких сталих зворотів [1, с. 45]:

На вербі груші. На лобі написано. Воду решетом носити.

Вправа 3. Усно провідмініяйте іменник *земля*.

Складіть і запишіть сім речень із різними формами слова *земля* за варіантами: форма одними і форма множини [1, с. 83].

Вправа 4. Прочитайте текст. Поставте до нього кілька запитань, які починаються зі слова *чому*. Дайте на них відповіді словами з тексту [1, с. 93].

Вправи комунікативно-творчого етапу.

Вправа 1. Організувати дискусію на тему «Чи впливає вітання на настрій людини?». Важливо, аби педагог був саме модератором даної дискусії, тобто самостійно не формував позицію, а більший акцент звертав саме на учнів й дозволяв їм висловлювати власну думку, базуючись на їх переконаннях. Важливо ставити цікаві ввідні запитання, які дозволять розвинути розмову.

Наприклад: Із ким потрібно вітатися «Привіт»? Як ти зазвичай розмовляєш з другом (захоплено, дружелюбно тощо)? До кого потрібно говорити «Добрий день»? Яким чином варто спілкуватися з дорослими? Що ти відчуваєш, коли бачиш, що співрозмовнику байдуже на те, що ти говориш?

Можна використати також інші запитання такого характеру, які б дозволили виховати у дітей базу культури мовлення і мовленнєвого етикету.

Вправа 2. Постав 7 запитань своєму другові. На жаль, часто недоліком розмови серед дітей може проявлятися те, що вони не вміють підтримувати розмову і часто не цікавляться свої співрозмовником, тобто не розвивають думку.

Можна запропонувати наступну фразу: *Цього літа я відпочивала на морі*. Школяреві необхідно якісно проаналізувати її й спробувати поставити 7 запитань відповідно до питання.

Таке завдання може мати індивідуальний характер із різними фразами, або ж реалізовуватися в парах. Це в свою чергу дозволить сформувати в учнів навичку комунікації й правильної реакції на слова співрозмовника.

Вправа 3. З опорою на слова ввічливості (*доброго ранку, добрий день, доброго вечора, радий тебе бачити, привіт, хай щастить, всього доброго, до зустрічі, бувай, дякую від щирого серця, це дуже люб'язно, я зворушений твоєю увагою*) запропонувати учням інсценізувати діалог на тему, яку вони оберуть самостійно. Важливо, аби учні навчилися правильно використовувати фрази привітання, прощання, слова ввічливості, застосовуючи при цьому відповідний тон голосу, настрій тощо.

Зважаючи на подані вище вправи, важливо виділити, що питання розвитку культури мовлення в учнів початкових класів на уроках української мови базується на великій кількості питань й процесів, які потрібно врахувати і системно реалізувати. Більше того, кожен із етапів є важливим сам по собі, адже спочатку учні навчаються правильно володіти нормами української мови,

섹션 22.

PEDAGOGY AND EDUCATION

збагачують власну лексику і знання граматичних норм, після того намагаються оволодіти чітким, зрозумілим й семантично багатим мовленням, після чого починають використовувати це в процесі власної мовленнєвої активності, заручаючись нормами мовленнєвого етикету.

Отож, підсумуємо, що проблема оволодіння дітьми навичками мовленнєвої культури вирішується впродовж усіх років їх навчання в школі, однак концептуальна основа цього закладається саме в молодшій школі, коли учні навчаються вступати розмову з однокласниками і вчителями, висвітлюють власні думки, доповнюють це відповідними емоціями та жестами. Культура мовлення передбачає не просто процес говоріння, однак тут йдеться також і про вміння якісного сприймання інформації від співрозмовника, вміння підтримати його, поцікавитися фактами з життя й все це має чітко співвідноситися із тим, якою саме є розмова – формальною чи неформальною.

Висновки. Методи формування культури мовлення в учнів залежать від особливостей уроку, його теми, мети тощо. Найбільш ґрунтовно виділяються наступні методи: пояснювально-ілюстративний, імітаційний, репродуктивний, оперативний, продуктивно-творчий (комунікативний). Кожен із них відповідає за конкретний напрямок й реалізує змістовну мету навчання культури мовлення школярів. На наш погляд, для ефективного розвитку мовлення учнів початкової школи доцільним є використання системи вправ, яка б ґрунтувалася на трьох етапах розвитку мовленнєвої культури, а саме: первинно-ознайомлювальному, репродуктивно-діяльнісному і комунікативно-творчому. Кожен із них відповідає на конкретну сферу мовленнєвої культури й їх поєднання дозволяє виховати в учнів орфоепічні норми мовлення, лексичні норми, граматичну правильність, точність, логічність, чистоту, багатство мовлення, вміння вести діалог і монолог, а також основи мовленнєвого етикету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Вашуленко, М. (2021). *Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти*. (Ч. 1). Київ : Видавничий дім «Освіта».
- [2] Мартіна, О. В. (2015). Педагогічні умови формування мовної культури молодших школярів. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Філологічна*, (12), 389-394.
- [3] Пасинок, В. (2016). *Основи культури мовлення*. Харків : ХНУ імені В. Каразіна.
- [4] Пономарьова, К. І. (2020). *Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови*. Київ : КОНВІ ПРІНТ.
- [5] Савченко, О.Я., Бібік, Н.М., Мартиненко, В.О. (2017). *Організаційні форми навчання у початковій школі*. Київ : Видавничий дім «Сам».